

مسئولیت مدنی ناشی از نقض قواعد حقوق رقابت (مطالعه تطبیقی)

سید محمد طباطبائی نژاد^۱ - محمدحسین عرفان منش^۲

(تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۱/۱۷ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۶/۱۲)

چکیده

نظام حقوق رقابت مجموعه قواعدی است که به منظور تنظیم بازار آزاد و ایجاد تعادل در میان عناصر این بازار شکل گرفته است. اگرچه رویکرد سنتی مبتنی بر قواعد جزایی و انتظامی هنوز به صورت اولیه بر قواعد حقوق رقابت حاکم است، رویکرد جدید تکیه بر ضمانت‌اجراهای حقوقی و به خصوص مسئولیت مدنی دارد. هدف اصلی نظام مسئولیت مدنی جبران خسارت است و بر اساس یک اصل کلی، هرگاه خسارتی وارد آید، آن خسارت می‌بایستی جبران گردد. با این حال، ماهیت خاص قواعد حقوق رقابت عناصر مسئولیت مدنی را در این حوزه با ابهام‌هایی همراه ساخته است. علاوه بر این، با توجه به جهانی شدن اقتصاد و تجارت بین‌الملل و هم‌بستگی بازار کشورها، تأثیر رفتارهای ضدرقابتی به طور روزافزونی در حال فرامرزی شدن است. حاکمیت دو جنبه قواعد حقوق خصوصی و عمومی در این رابطه تفاوت‌های عمیقی را میان نظام‌های حقوقی در این موضوع پدید آورده است. در اتحادیه اروپا با تصویب دستورالعمل راجع به دعاوی جبران خسارت ناشی از اعمال ضدرقابت تحولی در این راستا شکل گرفته است. این مقاله تلاش می‌کند تا به بررسی ملاحظات حاکم بر ضمانت‌اجرای مسئولیت مدنی در نظام حقوق رقابت با تأکید بر دستورالعمل جدید اتحادیه اروپا در این رابطه بپردازد.

واژگان کلیدی: حقوق رقابت، مسئولیت مدنی، قواعد امره

مقدمه

یکی از ویژگی‌های جوامع انسانی تحول در رویکرد و اندیشه‌ها با گذشت زمان و تحولات گوناگون است. اگر همانند بسیاری از مکاتب حقوقی، حقوق را پیرو اندیشه‌ها و تغییرات اجتماعی و قالب دادن به آنها بدانیم، بی‌تردید اندیشمندان حقوقی باید این تحولات را دنبال نمایند و راهکارهایی کارآمد و منسجم برای آنها ارائه دهند. حقوق

۱. دانشیار دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، نویسنده مسئول، Email: sm.tabatabaei@ut.ac.ir

۲. دانش آموخته دکتری حقوق خصوصی دانشگاه علامه طباطبائی

رقابت از جمله زمینه‌هایی است که تحولات فلسفی و اندیشه‌های مبتنی بر بازار آزاد وجود آن را ضروری ساخته است. اگر عدالت قرار است با تکیه بر سازوکارهای از پیش تعریف شده و با کمترین دخالت دولت توزیع شود، این امر مستلزم حمایت دولت از چنین سازوکارها و اتخاذ تدابیر و ضمانت‌اجراه‌های لازم برای اجرایی شدن و عملکرد مؤثر آنهاست، به طوری که دولت از بازار خارج شده و به عنوان ناظر عمل نماید (نوروزی، ۱۳۸۴، ص ۹۴). حقوق جزا در حمایت از این ابزارها همواره پیش قدم بوده است به گونه‌ای که دولت‌ها برای دنبال نمودن اهدافشان از این حقوق بهره‌های فراوانی برده‌اند. با این وجود، تکیه بر نقش انسان به عنوان عنصر اساسی و غایت خواست‌های اجتماعی، توجه علمای حقوق را به سمت حمایت مستقیم از زیان‌دیدگان جهت تضمین عملکرد قواعد حقوقی معطوف ساخت. رویکردهای حقوق خصوصی در سازمان‌دهی نظام حقوق رقابت فراتر از مسئولیت مدنی عمل می‌نماید، اما مسئولیت مدنی به‌خصوص با توجه به پیشینه‌ای که در سایر نظام‌های ناظر بر ضرر دارد، می‌تواند به نحو مؤثرتری حقوق اشخاص را تضمین نماید. البته، اعمال این روش در این ساختار اجتماعی و اقتصادی مشکلات متفاوتی را در پی دارد که بعضی از آنها در سایر دعاوی راجع به مسئولیت مدنی مشترکند و بعضی صرفاً به این نوع خاص از دعاوی اختصاص دارند. هدف این مقاله ارائه دورنمای کلی از غایت و کارکرد قواعد حقوق رقابت و مشکلات ناشی از طرح شیوه مسئولیت مدنی است. با بررسی این قواعد و مشکلات، پیشنهادهایی نیز برای همراه کردن این دو نظام ارائه می‌گردد. با توجه به اینکه مقررات اتحادیه اروپا در رابطه با نحوه تعامل مسئولیت مدنی و حقوق رقابت تحولات و نظم نوینی را ایجاد کرده است، قوانین و دستورالعمل‌های این اتحادیه الگوی مناسبی برای تبیین مسائل در این رابطه می‌باشند.

۱- نظام جبرانی در حقوق رقابت

۱-۱- شکل‌گیری نظام حقوق رقابت

برای درک درست حقوق رقابت باید توجه داشت که قواعد حوزه رقابت مکارانه^۱ با مقرراتی که در چهارچوب قواعد جلوگیری از تحدید بازار تحت مواد ۱۰۱ و ۱۰۲ «معاهده کارکرد اتحادیه اروپا» (معاهده رم) آمده است، متفاوت است.^۳ مقصود ما از حوزه حقوق رقابت، محدوده‌ای است که در آن عملکرد عناصر بازار در فعالیت‌های خود به منظور اطمینان از کارکرد مؤثر رقابت در بازار آزاد مورد نظارت قرار می‌گیرد، به نحوی که با هرگونه اقدامی که منجر به تحدید بازار گردد، مقابله می‌شود. در اروپا، در بیان قواعد این حوزه اصطلاح حقوق رقابت و در آمریکا عنوان «ضدتراست»^۴ و ضدانحصار مورد استفاده قرار می‌گیرند. به دلیل ماهیت سیال و متغیر اقدامات ضدرقابتی برخی از حقوق‌دانان در اطلاق

۱. برای بسیاری از نویسندگان مقصود از عبارت رقابت مکارانه در ماده ۶ آیین‌نامه رم دو روشن نیست. برخی بر این باورند که در این رابطه تعریف مشخص و درستی ارائه نشده است، به طوری که به طور مثال هیچ عنوان مشخصی برای این نوع از مسئولیت مدنی در نظام حقوقی انگلیس وجود ندارد و حتی برخی آن را زیرمجموعه قواعد حقوق مالکیت فکری می‌دانند (Wadlow, 2009, p. 789).

2. Treaty on the Functioning of the European Union (Treaty of Rome) 1958.

۳. در این رابطه، بند ۲۳ مقدمه آیین‌نامه رم دو مقرر می‌دارد: «از نقطه نظر آیین‌نامه مفهوم محدود کردن بازار می‌بایستی شامل ممنوعیت کلیه توافقات میان بنگاه‌ها، تصمیمات اتحادیه‌های اصناف و رویه‌های هماهنگ که موضوع یا تأثیر آنها ممنوعیت، تحدید و یا تخریب رقابت در کشورهای عضو و یا در بازار مشترک باشد، همچنان که شامل ممنوعیت سوءاستفاده از موقعیت برتر درون کشورهای عضو و یا بازار مشترک می‌گردد، هنگامی که این توافقات، تصمیمات، رویه‌های هماهنگ یا استفاده از موقعیت برتر تحت مواد ۱۰۱ و ۱۰۲ معاهده رم ممنوع گردیده است».

4. Anti-Trust

عنوان رشته مشخص حقوقی بر این قوانین تردید دارند (همان، ص ۱۰۹). لیکن این حوزه توانسته است به تدریج جای خود را در مباحث حقوقی چه در سطح کتب و چه در سطح قوانین و رویه قضایی باز کند.

۱-۱-۱- مفهوم و تاریخچه حقوق رقابت

در گذشته، انحصار و رفتار مبتنی بر تشکیل کارتل و تراستها امری طبیعی بود. اما از اواخر سده ۱۹ در آمریکا بر اساس ایده بازار آزاد رویکردهایی برای رهایی از انحصار شکل گرفت. پس از آمریکا، ژاپن و اتحادیه اروپا نیز رویه‌هایی را برای سازمان‌دهی قواعد این بخش ایجاد کردند (همان، ص ۹۶). اولین تلاش در آمریکا برای مقابله با انحصار لایحه شرمین بود که در سال ۱۸۹۰ به تصویب کنگره رسید. این قانون به همراه قوانین مختلفی از جمله قانون کلایتون، قانون کمیسیون تجارت فدرال و قانون رایبسنسون - پتمن، چهارچوب حقوق رقابت آمریکا را تشکیل می‌دهند (صادقی، ۱۳۸۶، ص ۲۵۳).^۱ در ژاپن اولین قانون ضدانحصار در سال ۱۹۴۷ و هم‌زمان با تشکیل کمیسیون تجارت آزاد به تصویب رسید (نوروزی، ۱۳۸۴، ص ۹۴). در اتحادیه اروپا، اولین گام‌ها برای مقابله با انحصار در بازار در سال ۱۹۵۷ و در ضمن مواد معاهده رم برداشته شد که با اصلاحات به‌عمل آمده در حال حاضر در مواد ۱۰۱ و ۱۰۲ این معاهده منعکس شده‌اند.

در آرژانتین اولین قانون رقابت در سال ۱۹۲۳ به تصویب رسید که مواد ۱ و ۲ آن برگرفته از قانون شرمین ایالات متحده بود. در سال ۱۹۴۶ قانون جدیدی جایگزین این قانون شد. با توجه به اینکه این دو قانون جنبه جزایی داشتند، از سال ۱۹۲۳ تا ۱۹۸۸ مجموعاً چهار پرونده در رابطه با حقوق رقابت مطرح گردید. از سال ۱۹۸۰ رویکرد قضایی جدیدی در این کشور آغاز شده است که به اعمال ضمانت‌اجراهای حقوقی گرایش دارد (OECD, 2006, p. 11).

حقوق رقابت در درون اتحادیه اروپا به نسبت قواعد راجع به رقابت مکارانه توسعه کمتری یافته است.^۲ بنیادی‌ترین متن قانونی در این اتحادیه در رابطه با حقوق رقابت مواد ۱۰۱ و ۱۰۲ معاهده رم می‌باشد. به منظور شفاف‌سازی محتوای این مواد، آیین‌نامه‌های متعددی توسط اتحادیه به تصویب رسید که از آن جمله می‌توان به قانون اجرایی ۱/۲۰۰۳ راجع به اجرای مواد ۸۱ و ۸۲، آیین‌نامه شماره ۲۷۹۰/۹۹ راجع به اعمال بند ۳ ماده ۸۱ در خصوص ادغام‌های عمودی، آیین‌نامه شماره ۲۶۵۸/۲۰۰۰ راجع به بند ۳ ماده ۸۱ در مورد اقسام موافقت‌نامه‌های خاص و آیین‌نامه شماره ۲۶۵۹/۲۰۰۰ با موضوع توافق‌نامه‌های تحقیق و توسعه اشاره کرد. امروزه، با توجه به تمرکززدایی در اجرای مقررات حقوق رقابت در سطح اروپا و سپردن اختیارات به مراجع ملی کشورهای عضو، امکان تعارض میان تصمیمات و صلاحیت‌ها بیشتر شده است (Fourny, 2011).

در چند دهه اخیر، این تحولات در سایر کشورها نیز رشد قابل توجهی داشته است. در حالی که تا سال ۱۹۸۰ تنها ده کشور قوانین رقابت را به تصویب رسانده بودند، امروزه این قوانین در بیش از صد کشور دنیا اجرایی شده است (نوروزی، ۱۳۸۴، ص ۹۴). ایران نیز از جمله این کشورهاست. فصل چهارم قانون برنامه سوم توسعه مقرراتی را در ارتباط با رقابت وارد نظام حقوقی ایران کرده است. اما مؤثرترین اقدام در این زمینه قانون اصلاح موادی از

۱. این کشور تدابیر سخت‌گیرانه‌ای را برای مقابله با تحدید رقابت اتخاذ نموده است به طوری که اخیراً در سال ۲۰۰۴ به موجب قانون اصلاح و افزایش مجازات‌های کیفری اقدامات ضدتراست، مجازات تخریب رقابت برای اشخاص حقیقی تا ۱۰ سال حبس و ۱ میلیون دلار و برای شرکت‌ها تا ۱۰۰ میلیون دلار جزای نقدی گردیده است.

۲. در رابطه با رقابت مکارانه اقدامات مفصلی در اتحادیه اروپا ترتیب داده شده است. بر اساس ماده ۱۰ کنوانسیون پاریس که کشورهای عضو اتحادیه اروپا به آن پیوسته‌اند، کشورهای عضو متعهد هستند تا برای اتباع خود حمایت مؤثری در مقابل رقابت مکارانه ایجاد نمایند. بر اساس بند دو این ماده، رقابت مکارانه هرگونه رقابتی است که برخلاف رویه‌های صادقانه در امور تجاری یا صنعتی انجام شود.

قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و اجرای سیاست‌های کلی اصل چهارم و چهارم (۴۴) قانون اساسی است که فصل نهم آن با عنوان «تسهیل رقابت و منع انحصار» قواعدی را در این رابطه بیان کرده است.

۱-۲- اهداف حقوق رقابت

توجه به حقوق رقابت از نتایج اهمیت به آزادسازی اقتصادی و خصوصی‌سازی در کشورهاست. هدف قواعد رقابت تخصیص درست منابع، کارآمدی بهتر اقتصادی، افزایش ابتکارات و کاهش قیمت‌هاست زیرا این قواعد موجب تسهیل مدیریت بازار می‌شود. خلاف حقوق مالکیت فکری که بر مبنای اعطای حقوق انحصاری به صاحبان نوآوری و ابداع است، قواعد حقوق رقابت به دنبال جلوگیری از موانع بازار و سودرسانی به مشتریان با تنوع‌بخشی به تأمین‌کنندگان و عرضه‌کنندگان کالا، خدمات و فناوری می‌باشد (Correa, 2007, p. 1). در درون جوامع بین‌المللی و اتحادیه‌های منطقه‌ای از جمله اتحادیه اروپا، در کنار این هدف، مقررات حقوق رقابت برای تشویق فعالیت‌های اقتصادی به منظور افزایش بهره‌وری و رفاه مشتریان و ایجاد سازوکارهایی در جهت اهداف بازار واحد مورد استفاده قرار می‌گیرند (Cafaggi, 2006, p. 260). با این حال عموم نویسندگان بر این باورند که عمده‌ترین هدف حقوق رقابت، مبارزه با انحصار و پیشگیری از موقعیت‌های انحصاری است (صادقی، ۱۳۸۶، ص ۱۷۱).

تخریب رقابت موجب تنزل کیفیت کالاها، از بین رفتن حس نوآوری، کاهش قدرت انتخاب خریداران و افزایش قیمت‌ها می‌شود (نوروزی، ۱۳۸۴، ص ۹۴). بنابراین از منظر حقوق رقابت، انحصار، محدودیت و ممنوعیت در بازار قابل تحمل نیست و باید برای حمایت از مصرف‌کنندگان، در جهت افزایش کارایی تولید، تخصص، اقتصاد و نوآوری گام برداشت (صادقی، ۱۳۸۶، ص ۲۵۰). هرچند این قوانین امکان رفع تمام موانع رقابت را ندارند، می‌توان با جلوگیری از اقداماتی که به نحوی رقابت را در بازار خدشه‌دار می‌سازد، در جهت بهبود رقابت حرکت کرد (حسینی، ۱۳۸۷، ص ۷).

بر مبنای آنچه گفته شد نه تنها جامعه به‌عنوان یک کل از قواعد حقوق رقابت منتفع می‌شود، بلکه هریک از عناصر بازار چه به‌عنوان رقیب و چه به‌عنوان خریداران (واسطه‌های توزیع یا مصرف‌کننده نهایی) از اعمال صحیح این قواعد منتفع می‌شوند. در حقوق عمومی سازوکارهایی مانند قواعد انتظامی و مقررات جزایی اهداف حقوق رقابت را دنبال می‌نماید و در حقوق خصوصی قالب‌هایی همانند مسئولیت مدنی اجرای این قوانین را به‌عهده دارند. دعاوی که در چهارچوب رویکرد خصوصی و به‌ویژه مسئولیت مدنی مطرح می‌شوند، نشانگر این مطلب هستند که حقوق ضدانحصار در کنار اهداف اجتماعی کماکان به ماهیت خود یعنی حمایت از مصرف‌کننده پایبند است (Jacobson, 1998, p. 2).

۱-۱-۳- مصادیق نقض قواعد حقوق رقابت

رفتارهای ضد رقابتی یا از طریق توافق دو یا چند بنگاه صورت می‌پذیرند و یا از طریق تسلطی که یک شرکت بر بازار دارد. توافق میان بنگاه‌ها یا از طریق سازش یا از طریق ادغام دو یا چند شرکت صورت می‌پذیرد (طوبی صادقی، ۱۳۸۶، ص ۱۷۱).^۱ مصادیق توافق اقداماتی همانند تثبیت قیمت‌ها، تصمیم درباره میزان تولید، محدود یا

۱. توافق ممکن است افقی یا عمودی باشد. توافق افقی میان شرکت‌های هم‌سطح که از حیث فرایند تولید و توزیع در یک سطح قرار دارند به عمل می‌آید. مثلاً، چند شرکت ممکن است تخفیف خاصی را برای بعضی مشتریان مقرر و یا برای منطقه‌ای خاص قیمت

کنترل کردن خرید و فروش و یا اینکه بنگاه‌ها در معاملات مشابه شرایط غیرمشابه را حاکم سازند، شامل می‌شود. همچنین، در این توافقات ممکن است طرف مقابل به انعقاد قرارداد با اشخاص ثالث ملزم گردد و یا انعقاد قرارداد به قبول تعهدات تکمیلی از سوی طرف دیگر موکول گردد. تقسیم بازار کالا یا خدمات بین دو یا چند شرکت و یا محدود کردن دسترسی اشخاص دیگر به بازار از دیگر مصادیق رقابت غیرمنصفانه هستند (همان، ص ۱۷۲). ادغام نیز ممکن است بر عملکرد مناسب در بازار رقابتی تأثیر گذارد. با توجه به اینکه ادغام لزوماً مانعی برای رقابت نیست و حتی توان سرمایه‌گذاری در شرکت‌ها را نیز افزایش می‌دهد، مجاز یا ممنوع بودن آن باید به صورت موردی تحلیل گردد.^۱ ادغام همچنین ممکن است به صورت یک‌طرفه یا دوطرفه باشد. در ادغام یک‌طرفه، یک شرکت ممکن است با ترفندهایی سهام اکثریت را در شرکت دیگری تصاحب نماید و از این طریق، قدرت رقبا را کاهش داده و موجب افزایش تسلط و قدرت تصمیم‌گیری خود شود (همان، ص ۱۷۵).

وضعیت اقتصادی مسلط، وضعیتی است که در آن یک شخص بدون اینکه به طور کلی رقابت را از بین ببرد، نسبت به شرایط رقابت به صورت مستقل تصمیم بگیرد. برای تشخیص اینکه آیا بنگاهی چنین وضعیتی را داراست یا خیر باید به سهم بنگاه مربوطه از بازار توجه شود. شایان ذکر است که صرف داشتن وضعیت اقتصادی مسلط ممنوع نیست. اما اگر شرکتی از چنین موقعیتی سوءاستفاده نماید، مرتکب نقض قواعد رقابت گردیده است (همان، ص ۱۷۷). مطابق با مواد ۱۰۱ و ۱۰۲ معاهده رم، چنین سوءاستفاده‌ای شامل تحمیل کردن مستقیم یا غیرمستقیم قیمت‌ها برای خرید یا فروش، تحمیل سایر شرایط تجاری غیرمنصفانه، تحدید تولید، بازار و یا توسعه فنی به زیان خریداران، اعمال شرایط ناهمسان برای معاملات مشابه با سایر عناصر بازار به گونه‌ای که آنها را در یک موقعیت نابرابر رقابتی قرار دهد، مشروط ساختن قرارداد به قبول سایر تعهدات تکمیلی از سوی طرف‌های مقابل قرارداد که به واسطه ماهیت و یا بر اساس عرف تجاری هیچ ارتباطی با موضوع این نوع از قراردادها ندارند، می‌شود. باید توجه داشت که این مصادیق جنبه تمثیلی دارند و هر عملی که اهداف رقابت آزاد را خدشه‌دار سازد از مصادیق اعمال ضدرقابت قلمداد می‌گردد. با توجه به اثرات فراملی این اعمال و تفاوت‌های آنها در نظام‌های حقوقی مختلف، همکاری بین‌المللی برای ایجاد وحدت رویه در این زمینه ضروری به نظر می‌رسد (Wadlow, 2009, p.790).

۱-۲- پیدایش رویکرد خصوصی در حقوق رقابت

۱-۲-۱- مسئولیت مدنی به عنوان یک نهاد تکمیلی در حقوق رقابت

ضمانت‌اجرای قواعد رقابت می‌تواند در فرم‌های متفاوتی بروز نماید که یکی از آنها اقامه دعاوی خصوصی برای جبران خسارت است. ضمانت‌اجراهای حقوقی شامل تدابیر و رویه‌های متفاوتی از جمله اخذ حکم برای منع عمل خلاف قواعد حقوق رقابت، اقامه دعوی برای اعلام بطلان و استفاده از این قواعد به عنوان یک دفاع در دعاوی

→ مشخصی را تثبیت نمایند. توافق عمودی میان اجزای یک فرایند تولید و توزیع (مثلاً میان مجوزگیرنده و مجوزدهنده و یا میان عمده‌فروش و خرده‌فروش) صورت می‌گیرد. با این حال، برخی بر این باورند که این گونه توافق‌های عمودی برخلاف اهداف بازار رقابتی نیستند (طوبی صادقی، ۱۳۸۶، ص ۱۷۴). همچنین، توافق می‌تواند مکتوب، شفاهی یا حتی اخلاقی باشد که هدف آن ممانعت از محدودیت یا اختلال در رقابت باشد (طوبی صادقی، ۱۳۸۶، ص ۱۷۱)

۱. در اتحادیه اروپا تصمیم درباره امکان و یا ممنوعیت ادغام‌ها به صورت موردی و در اختیار کمیسیون است که بر اساس آیین‌نامه شماره ۴۰۶۴/۸۹ تشکیل و از سال ۱۹۹۰ اجرائی شده است.

خصوصی است. اما آنچه امروزه بیشتر مورد توجه قرار گرفته است موضوع مسئولیت مدنی و جبران خسارات ناشی از اقدامات ناقض حقوق رقابت است (Commission of the European Communities, 2008B, p. 8). طبق قواعد کلی، هر شخصی که از عمل خلاف قانون شخص دیگری زیان می‌بیند، این حق را دارد تا جبران خسارت خود را مطالبه نماید. اما اعمال این قاعده در بسیاری از موارد با چالش‌هایی همراه بوده است. این مسئله به خصوص در رابطه با مصادیق نوظهور با ابهامات بیشتری همراه است. در طول زمان بر مبنای تحلیل حقوق دانان، مسئولیت‌های خاصی (مثلاً مسئولیت متصدیان حمل‌ونقل، تولیدکنندگان سیگار و اسلحه، مسئولیت مدنی کالای معیوب، مسئولیت ناشی از نقض حقوق مالکیت فکری و خسارات زیست‌محیطی) به وجود آمده‌اند که پیچیدگی‌های مخصوص به خود را دارد. مسئولیت ناشی از قواعد حقوق رقابت نیز به واسطه جدید بودن با ابهام‌هایی مواجه بوده است.

با وجود تأکید نویسندگان و صاحب‌نظران بر نقش اصلی مقامات عمومی در نظام ضمانت‌اجرای قواعد رقابت، باید توجه داشت که هدف دو نظام مبتنی بر حقوق عمومی و خصوصی با یکدیگر متفاوت است. در حالی که قواعد حقوق عمومی بیشتر بر بازدارندگی تکیه دارند، تمرکز اصلی قواعد حقوق خصوصی بر جبران خسارات وارده به زیان‌دیدگان می‌باشد. علاوه بر این، نظام مبتنی بر حقوق خصوصی در کنار امکان اعطای جبران خسارت، موجب تقویت کارکرد بازدارندگی نیز می‌شود. ضمانت‌اجراهای خصوصی همچنین می‌توانند نقص نظام مبتنی بر حقوق عمومی را تا حدی مرتفع سازند (ibid, 2008, B, p.12). بر این اساس این دو بخش می‌توانند کارکرد یکدیگر را تکمیل و موجب افزایش کارآمدی سیستم رقابت گردند (Commission of the European Communities, 2008A, p. 4). نظام مبتنی بر حقوق خصوصی بر این ایده استوار است که ناقضان حقوق رقابت باید هزینه اقدامات خلاف خود را با ایجاد سازوکاری برای جبران خسارت بپردازند (Commission of the European Communities, 2008B, p. 11).

با این حال، تکیه صرف بر قواعد سنتی نظام مسئولیت مدنی چندان با اقتضائات حاکم بر حقوق رقابت هم‌خوانی ندارد. تا زمانی که موانع پیش‌رو در راه دستیابی به یک نظام جبرانی مؤثر به طور صحیح و با دقت مورد ارزیابی قرار نگیرد و با نظام مسئولیت مدنی هماهنگ نشود، کارکرد بی‌اشکال نظام مسئولیت مدنی در ارتباط با نقض قواعد حقوق رقابت دور از دسترس خواهد بود. این موانع در دو سطح ماهوی و شکلی قابل ملاحظه‌اند که در ادامه به شرح آنها می‌پردازیم.

۱-۲-۲- بررسی تطبیقی نظام مسئولیت مدنی در حقوق رقابت

در آمریکا، تکیه بر ضمانت‌اجراهای خصوصی در کنار قواعد جزایی و انتظامی سابقه دیرینه‌ای دارد. مطابق ماده ۷ قانون ۱۸۹۰ شرم و ماده ۴ قانون کالیفرنیا ۱۹۱۴ این کشور اشخاص خصوصی مجاز بودند تا در صورت نقض قواعد رقابت، زیان وارده را از متخلف دریافت نمایند (نوروزی، ۱۳۸۴، ص ۱۰۶). در اتحادیه اروپا، اولین ظهور مؤثر این نظریه در رأی دادگاه عدالت اروپا در سال ۲۰۰۱ و بر مبنای ماده ۱۰۱ معاهده رم بود که در آن اعلام گردید که زیان‌دیدگان خسارات رقابت غیرمنصفانه اعم از مصرف‌کنندگان و تجار می‌توانند جبران خسارت شخصی ناشی از نقض قواعد حقوق رقابت را مطالبه کنند (Case C-453/99, 2001). با وجود نظر برخی که مقررات ضدانحصار یا قواعد حقوق رقابت را مشمول قواعد کلی مسئولیت مدنی می‌دانستند، این رأی مجدداً در سال ۲۰۰۶ توسط دادگاه مورد تأکید قرار گرفت (Joined Cases C-295-298/04, 2006). اما در سطح دادگاه‌های ملی کشورهای عضو اتحادیه، با وجود اصلاحاتی که در قوانین و عملکرد بعضی کشورهای عضو

صورت پذیرفته، تعداد مواردی که در آن زیان دیده توانسته خسارات خود را مطالبه نمایند، اندک است، هرچند مبلغ این خسارات به چندین میلیون یورو در سال بالغ می‌شود (Commission of the European Communities, 2008A, p. 3).

همسو با آرای فوق‌الذکر، پارلمان اروپا در ۲۵ آوریل سال ۲۰۰۷ مصوبه‌ای را گذراند که بر اساس آن کمیسیون ملزم گردید تا یک سند جامع با جزئیات تفصیلی برای طرح دعای مسئولیت مدنی ناشی از نقض حقوق رقابت تهیه نماید (Marcos, 2008, p. 1). بر اساس مصوبه مزبور کمیسیون می‌بایستی موانعی که به منظور اعمال کارآمد ضمانت‌اجراهای خصوصی در رابطه با حق جبران خسارت وجود دارند را مورد بررسی قرار داده و راهکارهای اجرایی مناسبی پیشنهاد دهد (Commission of the European Communities, 2008B, p. 4).

در این راستا، در سال ۲۰۰۸ کمیسیون اتحادیه اروپا توصیه‌نامه‌ای را تهیه کرد که بر اساس آن این امکان برای اشخاص خصوصی که از نقض قواعد حقوق رقابت اتحادیه اروپا متضرر شده‌اند، فراهم شده است تا جهت جبران خسارات وارده بتوانند اقامه دعوی و مطالبه خسارت نمایند. بند اول این توصیه‌نامه هدف از تنظیم آن را تضمین دسترسی تمامی زیان‌دیدگان نقض قواعد حقوق رقابت اتحادیه اروپا به مکانیسم‌هایی عنوان کرده است که از طریق آنها به نحو کامل خسارتشان جبران گردد. همچنین این توصیه‌نامه درصدد جایگزینی ضمانت‌اجراهای حقوق عمومی با ضمانت‌اجراهای خصوصی نیست. بلکه هدف از تنظیم آن، تکمیل و ترمیم نارسایی‌هایی است که ضمانت‌اجراهای عمومی در پیشبرد اهداف خود برای دستیابی به یک بازار رقابتی دارند. یکی دیگر از اقدامات اتحادیه اروپا، تصویب دستورالعمل راجع به دعای جبران خسارت ناشی از اعمال ضدرقابت است (Directive on Antitrust Damages Actions, 2014). مطابق با مواد متعدد این قانون، اصول کارایی و برابری^۲ قواعد ماهوی و شکلی ملی مرتبط با حقوق رقابت از جمله ارکان این دستورالعمل است. برابر با بند ۱۱ مقدمه این قانون، اصل کارایی مقرر می‌دارد که متضرر حق مطالبه جبران خسارت کامل ناشی از نقض قواعد حقوق رقابت خسارت را دارد و اعمال این حق به لحاظ عملی نباید ناممکن یا فوق‌العاده سخت گردد. به علاوه، بر اساس اصل برابری، قواعد موجود در حوزه جبران خسارت ناشی از نقض قواعد حقوق رقابت نمی‌بایستی مقررات سخت‌گیرانه‌تری نسبت به قواعد جبران خسارت سایر حوزه‌ها داشته باشند. بر اساس ماده ۲۱، کشورهای عضو اتحادیه موظفند تا دو سال و ۲۰ روز پس از تاریخ انتشار این دستورالعمل (۲۷ دسامبر ۲۰۱۶) قوانین خود را با آن هماهنگ نمایند.

۲- مشکلات اعمال نظام مسئولیت مدنی در حقوق رقابت و راهکارهای حل آن

همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد، با وجود اینکه دادگاه عدالت اروپایی اعلام کرده است که حق جبران خسارت خصوصی تضمینی برای اجرای مؤثر حقوق رقابت در این اتحادیه می‌باشد، طرح این مسئله در اتحادیه اروپا با موانع بسیاری همراه بوده است. اولین مشکل، اعمال قواعد سنتی حقوق مسئولیت مدنی در رابطه با دعای ناشی

۱. از جمله این موانع مسئولیت تضامنی، عدم تقارن اطلاعات و منابع در اختیار طرفین دعوی، افشای اطلاعات، ماهیت الزام‌آور آرای مراجع ملی رقابتی، مسئله مرور زمان، دعای جمعی، توصیف خسارات، مسئله حل مسالمت‌آمیز و دفاع انتقال سود و هزینه‌ها بود.

2. Principles of Effectiveness and Equivalence

از نقض حقوق رقابت چه از جنبه ماهیتی و چه شکلی است زیرا اعمال این قواعد برای این دعوی به واسطه مشخصه‌های خاص آنها کارایی لازم را ندارد.

یکی از مشکلات در ارتباط با دعوی مربوط به خسارت ناشی از قواعد حقوق رقابت این است که چنین پرونده‌هایی مستلزم ارائه تحلیل اقتصادی و موضوعی پیچیده از عمل ضد رقابت است. انجام این تحلیل و اثبات اینکه عمل انجام شده مغایر با حقوق رقابت است نیازمند دستیابی به اطلاعاتی است که معمولاً فقط در دسترس خواننده بوده و در دسترس زیان دیده نیستند. این اطلاعات در اسنادی یافت می‌شوند که سوءاستفاده خواننده را از موقعیت برترش به همراه مصادیق آن (همانند حفظ یا تغییر نامتعارف قیمت کالا، تحمیل شرایط غیرمنصفانه، تحدید مقدار عرضه و تقاضا، ایجاد مانع در ورود رقبا، تملک سرمایه شرکت‌ها برای اخلال در رقابت) اثبات می‌کنند. جمع‌آوری اطلاعات توسط خواهان و تحلیل آنها نیاز به صرف زمان و هزینه بسیاری دارد به گونه‌ای که در بسیاری موارد زیان دیده را به پذیرش وضعیت موجود به جای دستیابی به وضعیت مطلوب ناچار می‌سازد (طوبی صادقی، ۱۳۸۶، ص ۱۷۹).

دومین مشکل در رابطه تمایز و تفاوت رویکردهایی است که در میان کشورهای مختلف وجود دارد و ممکن است منجر به تفاوت در برخورد و کاهش امکان قابلیت پیش‌بینی در این نوع دعوی گردند (Commission of the European Communities, 2008B, p. 9). وجود این موانع باعث شده است تا زیان دیده در ارزیابی اقامه دعوی و مقایسه میان هزینه‌ها و فواید اغلب ترجیح دهد تا با توجه به ریسک ناشی از رد دعوی و عدم اطمینانی که نسبت به حصول نتیجه دارد، انگیزه کافی برای طرح، پیگیری و مطالبه خسارات متحمل در دادگاه را نداشته باشد. در ادامه این گفتار، به بررسی مشکلات در زمینه دعوی ضد رقابت و راهکارهایی برای رفع این مسائل می‌پردازیم.

۲-۱- مشکلات ماهوی اعمال نظام مسئولیت مدنی

مشکلاتی که امروزه در نظام جبران خسارت اتحادیه وجود دارد، با توجه به پیشینه نظام حقوق رقابت آمریکا، به طور اساسی در دادگاه‌های این کشور تجربه شده‌اند. در این کشور، با وجود اینکه مجموعه قوانین و مقررات به طور گسترده امکان جبران خسارت را فراهم نموده بود، اقامه دعوی خصوصی در چند سال آغازین اجرای این قوانین بسیار نادر اتفاق می‌افتاد. از ۱۸۹۹ تا ۱۹۳۹ تنها ۱۵۷ دعوی برای مطالبه خسارت ثبت و تنها در ۱۴ دعوی، خواهان پیروزی شد که مبلغ خسارت کمتر از ۲۵۷ هزار دلار بود. با این حال، حسب انعطاف دادگاه‌های این کشور در اعمال قوانین سنتی، به تدریج در دهه‌های بعدی این دعوی با رشد قابل توجه روبه‌رو گردید. مسائل ماهوی اعمال نظام مسئولیت مدنی در ارتباط با دعوی ناشی از قوانین رقابت در مراحل اثبات تقصیر، رابطه سببیت، اثبات ورود خسارت، ارزیابی خسارت و دفاعیات قابل استماع به وجود می‌آیند که ذیلاً به آنها پرداخته می‌شود.

۲-۱-۱- اثبات تقصیر

در رابطه با لزوم اثبات تقصیر برای نقض مواد ۱۰۱ و ۱۰۲ معاهده رم، دادگاه‌ها رویه‌های متفاوتی را اتخاذ کرده‌اند. برخی لزومی به اثبات تقصیر نمی‌بینند و یا وقوع عمل را فرض غیرقابل انکار بر تقصیر می‌دانند. کمیسیون اروپا بر این باور است که قواعدی که در کشورهای عضو در رابطه با ضرورت اثبات تقصیر وجود دارد،

باید محدود گردند (Commission of the European Communities, 2008A, p. 5). به اعتقاد این کمیسیون، دلیلی وجود ندارد که ناقضین قواعد حقوق رقابت به واسطه ممکن نبودن اثبات تقصیر بتوانند از مسئولیت رهایی یابند مگر اینکه آنان بتوانند یک دلیل موجه مبنی بر اشتباه خود ارائه دهند. چنین اشتباهی هنگامی موجه خواهد بود که استانداردهای لازم در سطح بالا رعایت شده باشند و نقض کننده قواعد رقابت از غیرقانونی بودن اقدام خود آگاه نباشد. با این حال، نباید فراموش کرد که بجز اعمالی که فی نفسه منجر به محدودیت در رقابت می‌شوند، در مواردی که فعل انجام شده به‌خودی‌خود ممنوع نبوده است، اثبات تقصیر خواننده توسط خواهان ضروری می‌باشد (Anderson, 2007, p. 3).

۲-۱-۲- رابطه سببیت

یکی از عناصر اصلی در دعوی مسئولیت مدنی اثبات رابطه سببیت است. اعمال این عنصر در دعوی نقض قواعد حقوق رقابت خالی از چالش نیست.^۱ اولین مشکل مسئله اثبات رابطه میان خسارات وارده و عمل ناقض قوانین ضد رقابت است. مسئله دیگر تشخیص عامل زیان از میان عوامل متعددی است که باعث بروز خسارت شده‌اند. یکی از موانع اصلی پیروزی خواهان در دعوی همین رابطه سببیت است. بر مبنای نظام سنتی مسئولیت مدنی کشورهای اروپایی، در مورد تشخیص رابطه سببیت «معیار ارتباط مثبت» نقش اساسی ایفاء می‌نمایند. بند سوم ماده ۱۰۱ مجموعه «اصول اروپایی مسئولیت مدنی» مقرر می‌دارد که یک عمل هنگامی سبب خسارت محسوب می‌شود که در نبود این اقدام، آن حادثه روی نمی‌داد. به این ترتیب، در صورت وجود رابطه طولی میان عوامل متعدد که در وقوع خسارت نقش داشته‌اند، خسارت بر مبنای استاندارد «سبب نزدیک»^۲ قابل مطالبه است.

با این حال، اعمال این دو معیار در دعوی مسئولیت مدنی نقض حقوق رقابت، درصد عمده‌ای از زیان‌دیدگان را از مطالبه خسارت محروم می‌کند. زمانی که تحقق اقدام خلاف قانون و وارد شدن خسارت محرز است، ممکن نبودن اثبات رابطه واقعی میان این دو نباید به عنوان حربه‌ای مؤثر در اختیار عاملان زیان در فرار از مسئولیت قرار گیرد. لازم نیست اقدام به نقض رقابت، علت منحصر به فرد ورود خسارت باشد. بلکه کافی است که این علت نقشی اساسی در ورود خسارت داشته باشد (Anderson, 2007, p. 3). در رابطه با تمیز عامل زیان از میان عوامل متعدد ورود زیان نیز می‌توان از همین معیار استفاده نمود. بر این اساس، وقتی نقض قواعد رقابت اثبات گردید و ورود خسارت نیز محقق شد، می‌بایستی رابطه میان این دو را مفروض دانست. چنانچه دادگاه عالی آمریکا در دعوی Radiant Burners v. Peoples Gas در سال ۱۹۶۱ اظهار داشت که برای موفقیت در دعوی نقض قواعد رقابت کافی است وقوع زیان در نتیجه این نقض اثبات گردد.

مطابق با ماده ۱۱ دستورالعمل راجع به دعوی جبران خسارت ناشی از اعمال ضد رقابت، در مواردی که چند شخص به طور مشترک اقدام به نقض این قواعد کنند، این افراد در رابطه با خسارت وارده مسئولیت تضامنی دارند و زیان دیده می‌تواند به هر کدام از آنها برای جبران خسارت کامل خود مراجعه نماید (Regulation No 1/2003). با این حال در فرضی که زنجیره متعددی از عوامل میان وقوع خسارت و اقدامات خلاف قانون وجود دارد، اعمال این روش به سادگی ممکن نیست. برخی از نویسندگان برحسب قاعده عدم مسئولیت به واسطه قطع

۱. در نظام حقوقی آمریکا، برای موفقیت در دعوی جبران خسارت نقض قواعد رقابت چهار عنصر باید اثبات گردند: (۱) اقدام خلاف قانون است؛ (۲) ورود خسارت؛ (۳) رابطه سببیت؛ و (۴) اثبات این مطلب که قوانین رقابت به دنبال منع آن خسارت بوده‌اند (Marshall, 2008, p. 5).

رابطه سببیت توسط عاملی خارجی بر این عقیده‌اند که دعوی خریداران غیرمستقیم به دلیل قطع رابطه سببیت قابل استماع نیست (Commission of the European Communities, 2008B, p. 12). با وجود این به نظر می‌رسد که ورود عوامل متعدد در زنجیره بازار رابطه سببیت را قطع نمی‌کند بلکه صرفاً منجر به انتقال زیان می‌شود. بر این اساس، باید خریداران غیرمستقیم را نیز در زمره اشخاصی قرار داد که امکان مطالبه خسارت در دعوی نقض حقوق رقابت را دارند.

۲-۱-۳- اثبات ورود خسارت

یکی از عناصر مهم در دعوی خسارت ناشی از نقض قواعد رقابت اثبات ورود خسارت است. باید توجه داشت که نقض قواعد حقوق رقابت الزاماً منجر به وقوع خسارت نمی‌شود. به طور مثال، در دعوی لیگ فوتبال آمریکا علیه لیگ فوتبال ملی در سال ۱۹۸۶ با وجود پذیرش نقض قواعد رقابت توسط دادگاه، خواهان نتوانست وقوع خسارت را اثبات نماید. در عین حال، ارتباط نزدیکی میان نقض قواعد حقوق رقابت و وقوع خسارت وجود دارد. در سال ۱۹۷۷، دادگاه عالی آمریکا در پرونده Brunswick v. Pueblo Bowl-O-Mat اعلام نمود که وقوع خسارت در تمامی دعوی راجع به مسئولیت نقض قواعد حقوق رقابت به خصوص دعوی تثبیت قیمت باید به حد متعارفی از قطعیت برسد. این دادگاه همچنین در پرونده Zenith Radio v. Hazeltin با اشاره به محدودیت‌های اثبات در دعوی جبران خسارت اظهار داشت که اثبات خسارت در این دعوی به ندرت می‌تواند واقعی و به صورتی که در سایر حوزه‌ها اتفاق می‌افتد، باشد. به اعتقاد دادگاه عالی آمریکا، در نبود یک دلیل واقعی، دادگاه باید واقعیت را از بررسی اوضاع و احوال متعارف برداشت نماید و از اقدام خلاف قانون عامل زیان و تمایل به ورود خسارت به زیان دیده و از دلایلی چون کاهش قیمت و یا سود و ارزش که نمی‌تواند به سایر دلایل مربوط باشد، استنباط نماید که اقدام خلاف عامل زیان موجب خسارت شده است (Anderson, 2007, p. 3).

۲-۱-۴- ارزیابی خسارت

ارزیابی خسارت در اقدامات ناقض حقوق رقابت نیز یکی از مشکلات و پیچیدگی‌های این گونه از دعوی است. در این گونه دعوی مانند سایر اقسام مسئولیت مدنی نمی‌توان از قیمت بازار کالای خسارت دیده استفاده نمود بلکه برای ارزیابی خسارت باید از روش‌هایی استفاده نمود که مبتنی بر تحلیل بازار هستند. در رابطه با رفتارهای انحصاری، دعوی متعدد خسارت چه به صورت دعوی مستقل و چه به صورت دعوی متعاقب در دادگاه‌های اروپا مطرح شده‌اند. با وجود تفاوت در رفتارهای انحصاری، از نقطه نظر ارزیابی خسارت این رفتارها بسیار به هم نزدیک هستند. برخی اعمال موجب می‌شوند که رقبای جدید نتوانند وارد بازار شوند و یا دایره اعمال و اختیارات تجاری آنها را محدود می‌کنند. خریداران چه به عنوان مصرف کننده نهایی و چه به عنوان توزیع کننده ممکن است ملزم باشند تا هزینه بیشتری را پرداخت نمایند و یا اینکه گستره انتخاب آنها محدود گردد (Komminos, 2009, p. 5). برخی با طرح سؤالاتی تلاش کرده‌اند تا با تفکیک اقسام مختلف دعوی برای هر دسته قواعدی خاص ارائه دهند. این گروه معتقدند در ارزیابی خسارت پاسخ به چند سؤال بسیار مهم است. اولین سؤال این است که چه نوعی از نقض، چه نوعی از خسارت را به وجود آورده است. به طور مثال، اقدام به ایجاد کارتل موجب افزایش قیمت و رفتار انحصاری باعث کاهش فروش و دسترسی به بازار می‌شود. سؤال بعد این است که چه قسمتی از عمل ضد رقابت زیان دیده‌اند (Anderson, 2007, p. 6). آیا آنها مصرف کنندگان نهایی، توزیع کنندگان میانی یا رقبای تجاری هستند؟ اینکه بازاری که در آن نقض صورت پذیرفته چه نوع بازاری (مثلاً بازار پخته یا نوظهور)

است نیز دارای اهمیت می‌باشد (Komminos, 2009, p. 4). همچنین، در ارتباط با ارزیابی خسارت، دو شیوه رایج است. یک روش به ارزیابی خسارت بر اساس «افزایش قیمت»^۱ (همانند افزایش قیمت در نتیجه ایجاد کارتِل) می‌پردازد و روش دیگر منافع ازدست‌رفته را مورد محاسبه قرار می‌دهد.

مسئله‌ای که در ارزیابی خسارت وجود دارد این است که ممکن است قیمت بالاتر، درآمد شرکت را افزایش ندهد. بلکه موجب جایگزینی بازار توسط برخی از خریداران و در نتیجه کاهش درآمد آن شرکت گردد (ibid, p. 5). با این حال، برخی این جایگزینی را هم نوعی خسارت دانسته‌اند. علاوه بر این، ممکن است شرکت‌های رقیب سود خود را از دست بدهند و مجبور به ترک بازار شوند. بر این اساس، انتقال هزینه به خریداران بعدی نیز تأثیری در ارزیابی خسارت نخواهد داشت، بلکه صرفاً در توزیع خسارت نقش ایفاء می‌نماید (ibid).

با توجه به آنچه گفته شد می‌توان نتیجه گرفت که تعیین دقیق میزان خسارت با توسل به روش مقایسه موقعیت زیان‌دیده در صورت وجود نداشتن عمل ضدرقابتی به صورت فرضی در عمل غیرممکن است. از این‌رو، کمیسیون اروپا در این زمینه پیشنهاد به اتخاذ یک روش عملی مانند روش‌های «ارزیابی تقریبی برای محاسبه»^۲ و یا قواعد ساده‌شده «تخمین خسارت»^۳ داده است. در پرونده *Devenish Nutrition v Sanofi-Aventis* دادگاه عالی انگلیس در ارزیابی خسارت، حکم به تعیین یک مبلغ خسارت کلی بدون نیاز به تقویم مبلغ دقیق خسارت وارد کرد. ماده ۱۷ دستورالعمل راجعه به دعاوی جبران خسارت ناشی از اعمال ضدرقابت نیز این شیوه را مورد تأیید قرار داده است.

۲-۱-۵- خسارات قابل مطالبه

یکی از مسائل مهم در رابطه با خسارات ناشی از نقض قواعد رقابت این است که آیا خسارت محدود به خسارات واقعی می‌شود و یا شامل منافعی که عامل زیان به صورت غیرمشموع کسب کرده نیز می‌شود؟ در صورتی که منافع مکتسب عامل زیان قابل استرداد است، این خسارت چگونه میان زیان‌دیدگان توزیع می‌شود؟ اصولاً زیان‌دیده می‌تواند «غرامت کامل»^۴ خود را که عبارت از ارزش واقعی «خسارات متحمل»^۵ است، مطالبه کند. اما مسئله غرامت کامل به موضوعی بحث‌برانگیز تبدیل شده است. گروهی بر این باور هستند که حق غرامت کامل نه تنها شامل «خسارت واقعی»^۶ که به واسطه افزایش قیمت ناشی از نقض قواعد رقابت پدید آمده می‌شود، بلکه شامل «عدم‌النفع»^۷ ناشی از هرگونه کاهش در فروش و «حق بر سود»^۸ نیز می‌گردد. در مقابل، گروهی با احتیاط احتیاط به وجود و محاسبه خسارت می‌نگرند و عدم‌النفع را خارج از دایره خسارات می‌دانند.

بعضی دادگاه‌ها منافع حاصل‌شده خوانده یا «استرداد دارا شدن بلاجهت»^۹ را به عنوان مبنای مناسب برای ارزیابی خسارت نگاه می‌دانند به‌ویژه اگر خواهان خسارت مالی مشخصی ندیده باشد. اما گروهی دیگر (همانند رویه جاری در انگلستان) بر این اعتقادند که در صورتی که معیار افزایش هزینه و یا اختلاف قیمت به عنوان

1. Overcharge Injury
2. Approximate Methods of Calculation
3. Simplified Rules on Estimating
4. Full Compensation
5. Real Value of the Loss Suffered
6. Actual Loss
7. Loss of Profit
8. Right to Interest
9. Restitution of Unjust Enrichment

مبنای خسارت قرار گیرد صرفاً می‌توان خسارت جبرانی را مطالبه کرد.^۱ به‌عنوان مثال، در دعوای *Devenish Nutrition v. Sanofi-Aventis*، دادگاه عالی انگلستان اظهار داشت که خواهان نمی‌تواند سود حاصل شده توسط خوانده را مطالبه نماید. همچنین او نمی‌تواند مدعی «خسارت تنبیهی»^۲ باشد. بلکه وی صرفاً می‌تواند «خسارت جبرانی برای زیان وارد شده»^۳ را از خوانده مطالبه کند.

به علاوه، در دعوای نقض حقوق رقابت، خواهان باید اثبات نماید که خسارت وی از نوع خسارت رقابتی بوده است (5, p. 2008, Marshall). در دعوای *Brunswick v. Pueblo* در سال ۱۹۷۷، دادگاه عالی آمریکا اظهار داشت که در دعوای ضدانحصار فقط آن دسته از خساراتی که قوانین ضدانحصار به دنبال جلوگیری از وقوع آن بوده، قابل مطالبه است. به عبارت دیگر، خسارت باید در نتیجه اثر ضدرقابتی عمل منافعی با آن قانون باشد. در دعوای *Cargill v. Monfort* در سال ۱۹۷۶ دادگاه عالی نظر خود را مجدداً تکرار نمود و اعلام داشت که صرف افزایش رقابت و متضرر شدن برخی از رقبای خسارت رقابتی محسوب نمی‌شود.

بر اساس مقررات اتحادیه اروپا در ماده ۳ دستورالعمل راجع به دعوای جبران خسارت ناشی از اعمال ضدرقابت، اصل «خسارت کامل»^۴ جاری است. به این ترتیب، زیان دیده نه‌تنها می‌تواند خسارات واقعی (یعنی ارزش واقعی ضرری وارد شده) همانند خسارت ناشی از افزایش قیمت را مطالبه کند، بلکه می‌تواند خسارات ناشی از عدم‌المنفع (مثلاً عدم‌المنفع ناشی از کاهش فروش) را نیز دریافت کند. البته خسارت تنبیهی یا خسارت مضاعف غیر قابل مطالبه هستند.

۲-۱-۶- دفاعیات قابل استماع

در رابطه با دفاعیات خوانده نیز نظریات متفاوتی در کشورهای مختلف وجود دارد. بعضی با تکیه بر مسئولیت محض عامل زیان بر این باورند که به‌محض اثبات نقض قواعد مقرر در مواد ۱۰۱ و ۱۰۲ معاهده رم، خوانده مسئول پرداخت خسارت خواهد بود مگر اینکه وی اثبات نماید که نقض آن قواعد ناشی از یک اشتباه واقعی قابل بخشش بوده است. اشتباه وقتی قابل بخشش خواهد بود که شخص استانداردهای رفتاری را در حد بالایی رعایت کند و از نتیجه عمل خود در محدود کردن رقابت مطلع نباشد.

همچنین در بعضی نظام‌های حقوقی به خوانده این امکان داده شده تا با اثبات اینکه خواهان هزینه‌های خود را به خریداران غیرمستقیم انتقال داده است، از پرداخت خسارت به خواهان معاف باشد. این دفاع «انتقال هزینه»^۵ نام دارد. البته، رویه قضایی آمریکا این دفاع را قابل استماع نمی‌داند. در دعوای *Hanover Shoe v. United Shoe Machinery* دادگاه دفاع خوانده مبنی بر انتقال افزایش قیمت به واسطه فروش به خریداران توسط خواهان را رد کرد.

در اتحادیه اروپا اعتقاد بر این است که اگر خریداران غیرمستقیم امکان مطالبه زینانی که به آنها تحمیل شده است را نداشته باشند، برای ناقض قواعد رقابت حقی برای دارا شدن بلاجهت ایجاد می‌شود. از این رو، ماده ۱۲

۱. البته در انگلستان جبران خسارت بر مبنای استرداد دارا شدن بلاجهت در دعوای نقض قرارداد و مسئولیت مدنی‌های مالکانه اعمال می‌شود. اما با توجه به اینکه دعوای ضدانحصار دعوای غیرمالکانه ناشی از نقض یک قاعده قانونی محسوب می‌شود، امکان جبران خسارت بر مبنای استرداد دارا شدن بلاجهت پذیرفته نشده است.

2. Exemplary Damages

3. Compensatory Damages for Loss Suffered

4. Full Compensatio.

5. Passing-on

دستورالعمل راجع به دعوی جبران خسارت ناشی از اعمال ضدرقابت در ارتباط با مسئله انتقال هزینه مقرر می‌کند که زیان دیده (خریدار غیرمستقیم) می‌تواند مطالبه خسارت نماید. البته، اگر افراد بسیاری در زنجیره توزیع اقامه دعوی کنند، دادگاه باید به ابزارها و نهادهای حقوقی متوسل شود تا خوانده متحمل جبران چندباره خسارت نگردد (ماده ۱۶). همچنین، ماده ۱۳ این دستورالعمل دفاع انتقال هزینه اضافه را قابل استماع اعلام می‌کند اما بار اثبات آن را برعهده خواننده می‌گذارد. به این ترتیب، در چنین مواردی خسارت توسط خریدار مستقیم قابل مطالبه نیست اما توسط سایر زیان دیدگان (خریداران غیرمستقیم) قابل دریافت خواهد بود. برای این منظور، خریداران غیرمستقیم می‌بایستی از عهده اثبات انتقال هزینه به آنها در نتیجه عمل ناقص حقوق رقابت برآیند.

۲-۲- مشکلات شکلی اعمال نظام مسئولیت مدنی

رویه دادگاه‌های آمریکا در طول زمان بسیاری از موانع شکلی جهت تسهیل دادرسی دعوی نقض حقوق رقابت و مطالبه خسارت را برطرف کرده است (Jacobson, 1998, p. 3). با این حال، همچنان مسائلی باقی مانده‌اند که امکان جبران خسارت زیان‌های ناشی از نقض قواعد حقوق رقابت را با دشواری‌هایی روبه‌رو می‌کند. در ادامه این مبحث، به مطالعه برخی از مسائل می‌پردازیم.

۲-۲-۱- تعامل میان حقوق عمومی و خصوصی

در ارتباط با چگونگی تعامل میان ضمانت‌اجراهای حقوق عمومی و خصوصی در دعوی مسئولیت مدنی پیرامون حقوق رقابت، باید توجه کرد که اعمال این ضمانت‌اجراها و حق جبران خسارت نباید منجر به ایجاد تناقض و تعارض شود و کارآمدی ضمانت‌اجرای عمومی و مسئولیت مدنی حفظ گردند. دعوی مسئولیت مدنی نقض حقوق رقابت به دو سبک اقامه می‌شوند. دسته اول دعوی هستند که قابلیت طرح دعوی جبران خسارت بر اساس مسئولیت مدنی فرد یا افراد خاطی در دادگاه منوط به صدور حکم انتظامی دایر بر نقض قواعد حقوق رقابت از یک مرجع حقوق رقابت است؛ دسته دوم دعوی مستقل هستند که طرح آنها در دادگاه مستلزم صدور حکم در یک مرجع حقوق رقابت نیست.^۱

بر اساس ماده ۹ دستورالعمل راجع به دعوی جبران خسارت ناشی از اعمال ضدرقابت، تصمیم نهایی مراجع حقوق رقابت در رابطه با نقض قواعد حقوق رقابت می‌بایستی به صورت فرض غیرقابل رد در دعوی جبران خسارت استفاده شوند. بند ۲ ماده ۹ این دستورالعمل مقرر می‌کند که وقتی کمیسیون اتحادیه اروپا نقض مواد ۱۰۱ یا ۱۰۲ معاهده رم را اثبات می‌نماید، زیان دیده می‌تواند این رأی را به عنوان سندی بر ادعای خود در رسیدگی مسئولیت مدنی ارائه دهد. با این حال، در رابطه با مراجع رقابتی کشورهای عضو چنین رویه‌ای وجود

۱. در این رابطه، ماده ۶۶ قانون اصلاح موادی از قانون برنامه چهارم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمهوری اسلامی ایران و اجرای سیاست‌های کلی اصل چهل و چهارم (۴۴) قانون اساسی مقرر می‌دارد: «اشخاص حقیقی و حقوقی خسارت دیده از رویه‌های ضدرقابتی مذکور در این قانون، می‌توانند حداکثر ظرف یک سال از زمان قطعیت تصمیمات شورای رقابت یا هیئت تجدیدنظر مبنی بر اعمال رویه‌های ضدرقابتی، به‌منظور جبران خسارت به دادگاه صلاحیتدار دادخواست بدهند. دادگاه ضمن رعایت مقررات این قانون در صورتی به دادخواست رسیدگی می‌کند که خواهان رونوشت رأی قطعی شورای رقابت یا هیئت تجدیدنظر را به دادخواست مذکور پیوست کرده باشد».

۲. در نظام حقوقی ما از این قاعده تحت عنوان حکومت امر کیفری در رسیدگی مدنی یاد می‌شود.

ندارد. وقتی تصمیم مربوطه در یک کشور عضو دیگر صادر شده باشد، این حکم دیگر فرض غیرقابل رد قلمداد نمی‌شود اما می‌توان از آن به عنوان یک «فرض ظاهری»^۱ و یا دلیلی در میان سایر دلایل استفاده کرد. به نظر می‌رسد که دلیلی وجود ندارد تا حکمی که در یکی از کشورهای عضو صادر و در دادگاه مربوطه قطعی شده است نتواند به عنوان دلیل غیرقابل رد در دادگاه کشورهای دیگر مورد پذیرش قرار گیرد. این مسئله موجب هماهنگی در عملکرد دادگاه‌های مختلف و موجب کارایی و کارآمدی شکلی در دعوی نقض قواعد حقوق رقابت می‌گردد. علاوه بر این، چنین رویه‌ای از ایجاد اطلاع در دادرسی و افزایش هزینه‌های آن جلوگیری می‌نماید زیرا خوانده این امکان را نخواهد داشت تا حکم صادره به وسیله یک دادگاه ملی را مورد چالش قرار دهد. بنابراین کمیسیون این پیشنهاد را داد که دادگاه مربوطه نمی‌تواند تصمیم مغایر با تصمیمی که دادگاه رسیدگی‌کننده به دعوی رقابت داشته است را اتخاذ نماید.

۲-۲-۲- مشکلات اثباتی

اغلب مدارکی که برای اثبات دعوی نقض قواعد رقابت مورد نیاز می‌باشد، در اختیار خوانده است. اگرچه این عدم تقارن قدرت اطلاعاتی مطلوب نمی‌باشد، اما ملزم کردن شرکت‌ها به افشای اسرار تجاری نیز مشکلاتی را برای شرکت‌ها ایجاد می‌نماید و موجب سوءاستفاده رقیب از آن اطلاعات می‌گردد. از این رو، به اعتقاد کمیسیون اتحادیه اروپا باید درجاتی از تعادل بین این دو مسئله ایجاد کرد که از طریق آن با رعایت شرايطی، حداقلی از سطح افشاء میان طرفین وجود داشته باشد. بر این اساس، دادگاه‌های ملی می‌توانند تحت شرایط معین طرفین یا شخص ثالث را به افشای اطلاعات ملزم کنند. این شرایط شامل این نکته می‌باشد که درخواست‌کننده افشای اطلاعات باید ثابت کند که علی‌رغم اینکه تمام اقدامات لازم را برای ارائه مدارک مورد نیاز انجام داده، باز هم نتوانسته است مدارک لازم را به دادگاه ارائه دهد. به این ترتیب، دادگاه باید قانع شود که وی از اقدام خلاف قانون عامل زیان خسارت‌دیده است و دادگاه تشخیص دهد که در صورت عدم افشاء حق او تضییع می‌گردد. خواهان همچنین باید به طور شفاف اطلاعات مورد نیاز برای اثبات ادعاهایش را مشخص نماید (Commission of the European Communities, 2008A, p. 5).

مطابق با ماده ۵ دستورالعمل اجرای حقوق مالکیت فکری، در مواردی که دعوی خواهان به صورت معقولی بر قرائن عقلانی مبتنی است، دادگاه می‌تواند خوانده را ملزم نماید تا ادله مورد نیاز را در اختیار دادگاه قرار دهد (Directive 2004/48/EC). این الزام می‌بایستی بر اساس اصل تناسب و حفظ حقوق اسناد محرمانه به خصوص در رابطه با اشخاص ثالث باشد. البته، متقابلاً این حق برای خوانده نیز وجود دارد تا خواهان را ملزم به چنین امری نماید. بر اساس ماده ۶ دستورالعمل، الزام به افشای اسناد ضروری حتی شامل اطلاعات و پرونده‌هایی که نزد مقامات عمومی حقوق رقابت کشورهای عضو می‌باشد نیز می‌شود. همچنین، ماده ۷ دستورالعمل مقرر می‌کند که در مواردی که دستور به افشاء رعایت نشود و یا اسناد به صورت مخدوش ارائه گردند یا از بین برده شوند، دادگاه می‌تواند کل یا بخشی از دفاع ناقص این مقرر را رد کند.

۲-۲-۳- مرور زمان

قاعده‌مندسازی تعیین زمان شروع مرور زمان در دعوی رقابت به دلیل ارتباطش با حقوق افراد زیان‌دیده به یکی از مسائل بااهمیت تبدیل شده است. با توجه به اینکه رفتارهای ضدرقابتی به خصوص در ارتباط با کارتل به صورت

مستمر یا متعدد صورت می‌پذیرند و بسیاری از این اقدامات به صورت مخفی حتی پس از خاتمه دوران توافق انجام می‌شوند، مشکلات عملی به‌خصوص در رابطه با تعیین تاریخ دقیق شروع این دوره زمانی ایجاد می‌شود. برابر با ماده ۱۰ دستورالعمل راجع به دعای جبران خسارت ناشی از اعمال ضدرقابت، کشورهای عضو اتحادیه اروپا می‌بایستی مقررات متناسبی را در رابطه با شروع مرور زمان وضع کنند. در این مقررات، شروع مرور زمان نباید قبل از خاتمه اقدامات ناقض قواعد حقوق رقابت و اطلاع ذی‌حق از این اقدامات باشد. به این ترتیب تا قبل از خاتمه اقدامات ضدرقابتی و تا وقتی این انتظار وجود دارد که زیان‌دیده به‌طور متعارف از اقدامات ضدرقابتی آگاه نشده است، مدت مرور زمان آغاز نمی‌شود. دوره مرور زمان نیز نباید کمتر از پنج سال باشد. به علاوه، این دوره با اقدامات تحقیقی مقامات عمومی قطع می‌شود و تا صدور حکم قطعی یا خاتمه دعوی متوقف می‌ماند.

۲-۲-۴- خسارات جمعی

در دعوی ناشی از نقض قواعد رقابت، برخی از زیان‌دیدگان ممکن است به واسطه هزینه‌های اثباتی و دادرسی و همچنین ریسک بالای این دعوی از اقامه دعوی صرف‌نظر کنند. در چنین مواردی، برای برطرف کردن این موانع در رابطه با خسارات جمعی، برخی نظام‌های حقوقی همانند اتحادیه اروپا امکان اقامه دعوی جمعی را در قالب «انتخاب به شرکت در دعوی جمعی»^۱ پیشنهاد داده‌اند. در این روش تعدادی از خسارت‌دیدگان می‌توانند با یکدیگر جمع شوند و دعوی خود را به صورت دعوی جمعی اقامه کنند. البته، این امر مانع این نیست تا هر شخص زیان‌دیده بتواند در صورت تمایل به‌صورت شخصی اقامه دعوی نماید.

در آمریکا با تصویب قانون انصاف در دعوی جمعی در سال ۲۰۰۵، خریداران غیرمستقیم می‌توانند در صورت یکی بودن خوانده و اعمال مشابه موجب خسارت به‌طور جمعی اقامه دعوی نمایند، هرچند قانون حاکم بر هریک از این دعوی به‌صورت انفرادی متفاوت باشد (American Bar Association, 2007, p. 70). لازم به ذکر است که دعوی جمعی در آمریکا با اتحادیه اروپا متفاوت است. در آمریکا اصل بر طرح دعوی جمعی است. اما اشخاص زیان‌دیده می‌توانند از این ائتلاف خارج شوند. بر این اساس، اشخاصی که تمایل به حضور در جمع خواهان‌ها را ندارند و می‌خواهند دعوی خود را بر عناصر دیگر یا به‌نحو دیگری اقامه نمایند، می‌توانند از دعوی جمعی خارج شوند. اما در اروپا الزامی برای ورود خواهان به‌صورت اولیه برای طرح دعوی جمعی نیست، بلکه این اختیار برای وی وجود دارد تا وارد دعوی جمعی گردد.

روش دیگر برای کمک به زیان‌دیدگانی که ممکن است به واسطه هزینه‌های دادرسی از اقامه دعوی چشم‌پوشی کنند، امکان طرح دعوی به نمایندگی است. بر این اساس، مؤسساتی مانند سازمان‌های حمایت از مصرف‌کننده، اتحادیه‌های تجاری و بخش‌های دولتی اقدام به طرح دعوی برای اعمال ضمانت‌اجراهای مدنی می‌نمایند. این مؤسسات یا از قبل برای این کار تشکیل شده‌اند یا به‌صورت ویژه برای این امر تشکیل می‌شوند. این روش در انگلیس نیز مسبوق به سابقه است و این‌گونه دعوی توسط سازمان‌های مصرف‌کننده در «دیوان تجدیدنظر رقابت»^۲ که صلاحیت رسیدگی به دعوی مرتبط با جبران خسارت را نیز دارد، انجام می‌شود.

۲-۲-۵- هزینه‌های دادرسی

در اکثر کشورهای اروپایی، فرد محکوم‌شده در پرونده باید هزینه‌های دادرسی را متقبل شود. اما از آنجایی که

خواهان تا زمان صدور رأی می‌بایستی هزینه‌های دادرسی را پرداخت کند، این مسئله ممکن است عاملی برای خودداری خواهان ذی‌حق از اقامه دعوی و تحمل هزینه‌های بالا شود. از این رو، کمیسیون پیشنهاد داده است که کشورهای عضو اتحادیه اروپا قوانین و سازوکاری را به اجرا بگذارند تا برای زبان‌دیدگان ذی‌حق هزینه‌های دادرسی مانعی برای طرح و اقامه دعوی نشود (Commission of the European Communities, 2008A, p. 9).

۲-۲-۶- چه شخصی حق اقامه دعوی دارد؟

اصولاً زبان‌دیدگان خسارات رقابت غیرمنصفانه اعم از مصرف‌کنندگان و تجار می‌توانند جبران خسارت شخصی ناشی از نقض قواعد حقوق رقابت را بخواهند. در اروپا، حتی خریداران غیرمستقیم نیز می‌توانند مطالبه خسارت کنند زیرا آنها نیز از افزایش قیمتی که از طریق زنجیره توزیع به آنها تحمیل شده است، خسارت دیده‌اند. با توجه به دشواری امکان اثبات انتقال افزایش قیمت به خریداران غیرمستقیم، کمیسیون اتحادیه اروپا پیشنهاد کرده است که یک فرض غیرقابل رد ایجاد شود که بر اساس آن، در مواردی که نقض قواعد رقابت صورت پذیرفته است، افزایش قیمت و ورود خسارت بر خریداران نهایی مفروض گردد (Commission of the European Communities, 2008B, p. 11).

رویه جاری در دادگاه‌های آمریکا جبران خسارات را محدود به خریداران مستقیم محصولات کارتل کرده است. به این ترتیب، اشخاصی که در انتهای زنجیره توزیع هستند، نمی‌توانند مطالبه غرامت نمایند. منطق حاکم بر چنین رویه‌ای پیشگیری از امکان سوءاستفاده از قواعد مسئولیت مدنی در زمینه حقوق رقابت و طرح دعاوی واهی و تحدیدکننده فعالیت‌های شرکت‌هاست.^۱

نتیجه

بی‌شک ضروریات وجود بازار آزاد و مبتنی بر اقتصاد خصوصی ایجاب می‌نماید تا مقرراتی را به صورت خاص برای ایجاد سازوکارهای کنترلی در بازار تدوین کرد. قواعد حقوق رقابت در کنار حقوق مصرف‌کننده می‌توانند تعادل در بازار را به طور مؤثری تضمین نمایند و عملکرد صحیح قواعد عرضه و تقاضا را تسهیل نمایند. در رویه‌های قدیمی، تکیه محض بر حقوق عمومی رویکرد غالب در این جهت بوده است. اما تغییر مبانی در فلسفه قواعد حقوقی و توجه به حقوق خصوصی افراد موجب شده است تا نظام مسئولیت مدنی به عنوان یک نظام تکمیلی در کنار قواعد حقوق عمومی قرار گیرد تا از این طریق انگیزه‌های لازم برای رعایت قواعد بازار آزاد در میان عناصر مربوط فراهم آید. با این وجود، مشکلات عملی برای اعمال نظام مسئولیت از دو جنبه ماهوی و شکلی ایجاب می‌کند تا سازوکار خاصی برای ایجاد انعطاف در قواعد مسئولیت مدنی که از ضروریات همراهی با تحولات مدرن در جوامع صنعتی و توسعه‌یافته است، شکل گیرد. این تحول می‌تواند در عین حفظ قواعد و روح کلی مسئولیت مدنی، با نشان دادن انعطاف در احقاق حق زبان‌دیده در دعاوی مسئولیت مدنی علیه ناقضان حقوق رقابت تسهیلاتی ایجاد کند.

۱. بر اساس قوانین فنلاند، صرفاً شرکت‌ها و اشخاص حقوقی حق دریافت غرامت و خسارت نقض قواعد رقابت را دارند و افراد حقیقی از این حق محروم هستند.

منابع:

فارسی

۱. مقاله

۱. حسینی، سید شمس‌الدین و شفیعی، افسانه. (۱۳۸۷). **قانون رقابت و پیش‌شرط‌های اجرای مؤثر آن**. مجله بررسی‌های بازرگانی. شماره ۲۹.
۲. صادقی، طوبی. (۱۳۸۶). **اصول حاکم بر حقوق رقابت تجاری با نگاهی به لایحه قانونی**. الهیات و حقوق. شماره ۲۳.
۳. صادقی، محمود. (۱۳۸۶). **تعامل و همزیستی قراردادهای پروانه بهره‌برداری از حقوق مالکیت فکری با حقوق رقابت**. فصلنامه پژوهش بازرگانی. شماره ۴۳.
۴. نوروزی شمس، مشیت‌الله. (۱۳۸۴). **نگاهی به حقوق رقابت در قوانین چند کشور**. مصباح. شماره ۶۱.

غیر فارسی

انگلیسی

۱. کتاب

1. American Bar Association. (2007). **Section of Antitrust Law Indirect Purchaser Litigation Handbook**, Chicago, American Bar Association.
2. Cafaggi, Fabrizio. (2006). **Institutional Framework of European Private Law**, New York, Oxford.
3. Komninos, Assimakis. (2009). **Quantifying Antitrust Damages, Towards Non-Binding Guidance for Courts**, Luxembourg, Publications Office of the European Union.
4. Marshall, Kevin Scott. (2008). **The Economics of Antitrust Injury and Firm-Specific Damages**, Tucson, Lawyers & Judges Publishing Company.
5. OECD. (2006). **Competition Law and Policy in Latin American**, Paris, OECD Publishing.

۲. مقاله

1. Alkin, Tom. (2008). **Should There be a Tort of 'Unfair Competition' in English Law?**, Journal of Intellectual Property Law & Practice, 3(1).
2. Anderson, Patrick. (2007). **Damage in Antitrust Cases**, Anderson Economic Group, AEG Working Paper Group, (2).
3. Jacobson, Jonathan M.; Greer, Tracy. (1998). **Twenty-One Years of Antitrust Injury: Down the Alley with Brunswick v. Pueblo Bowl-o-Mat**, Antitrust Law Journal, 66(2).
4. Wadlow, Christopher. (2009). **The New Private International Law of Unfair Competition and the 'Rome II' Regulation**, Journal of Intellectual Property Law & Practic, 4 (11).

۳. سایت

1. Commission of the European Communities. (2008A). "White Paper on Damages Actions for Breach of the EC Antitrust Rules", available at <http://ec.europa.eu/competition/antitrust/actionsdamages/files_white_paper/whitepaper_en.pdf>, Accessed 1 August 2015.
2. Commission of the European Communities. (2008B). "Paper Accompanying the White Paper on Damages Actions for Breach of the EC Antitrust Rules", available at <http://ec.europa.eu/competition/antitrust/actionsdamages/files_white_paper/working_paper.pdf>, Accessed 1 August 2015.

3. Correa, Carlos M. (2007). "Intellectual Property and Competition Law", ICTSD. available at <http://www.ictsd.org/sites/default/files/research/2008/06/corea_oct07.pdf>, Accessed 1 August 2015.
4. Fourny, Annie. (2011). "International Antitrust Litigation Conflict of Laws and Coordination", available at <<https://www.uclouvain.be/en-285980.html>>, Accessed 1 August 2015.
5. Marcos, Francisco; Graells, Albert Sánchez. (2008). "Damages for Breach of the EC Antitrust Rules: Harmonising Tort Law through the Back Door?", available at <<http://www.raco.cat/index.php/InDret/article/viewFile/77871/101726>>, Accessed 1 August 2015.

۴. سایر منابع

قوانین و مقررات

1. Directive 2004/48/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004 on the Enforcement of Intellectual Property Rights.
2. Commission Recommendation 2003/361/EC of 6 May 2003 concerning the Definition of Micro, Small and Medium-Sized Enterprises.
3. Directive on Antitrust Damages Actions OJ C 67, 6.3.2014.

آرای دادگاهها

1. Brunswick Corp. v. Pueblo Bowl-O-Mat 429 US 477, 97 S. Ct. 690, 50 L. Ed. 2d 701 (1977).
2. Case C-453/99, Courage Ltd v Bernard Crehan and Bernard Crehan v Courage Ltd and Others, ECR I-6297 (2001).
3. Devenish Nutrition Ltd. v. Sanofi-Aventis S.A. (France) & Ors. [2008] EWCA Civ (1086).
4. Hanover Shoe, Inc. v. United Shoe Machinery Corp. 392 U.S. 481 (1968).
5. Joined Cases C-295-298/04, Manfredi, [2006] ECR I-6619.
6. Radiant Burners, Inc. v. Peoples Gas Co. 364 U.S. 656 (1961).
7. Zenith Radio Corp. v. Hazeltine Research 395 US 100, 89 S. Ct. 1562, 23 L. Ed. 2d 129 (1969).